

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE ESTABLISHMENT OF READINESS OF FUTURE PSYCHOLOGISTS FOR THE PROFESSIONAL ACTIVITY IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE

Стаття присвячена вивченню питання педагогічних умов готовності майбутніх психологів до професійної діяльності у Збройних силах України. Проведено теоретичний аналіз такої дефініції, як «педагогічні умови». Під педагогічними умовами запропоновано розуміти таке освітнє середовище і такі чинники, які забезпечують ефективність організації освітнього процесу військового навчального закладу. Виявлено, що процес ефективної підготовки військовослужбовців залежить від правильно дібраних педагогічних умов, які становлять основу системи організації освітнього процесу.

Користуючись системним підходом, нами було розроблено та обґрунтовано три основні педагогічні умови готовності майбутніх психологів до професійної діяльності у ЗСУ: моделювання професійної діяльності офіцера-психолога на підставах організаційно-практичної методики вибору, систематизації, розкриття змісту навчального матеріалу у практиці проведення курсантами (студентами) мінілекцій в освітньому процесі військового навчального закладу; моделювання практичних ситуацій професійної діяльності офіцера-психолога на засадах проблемності для формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності у ЗСУ за допомогою інтерактивних методів навчання (рольових та ділових ігор, методу мозкового штурму); організація самоосвіти майбутніх офіцерів-психологів з метою розвитку навичок роботи з різними джерелами інформації, аналітичних і творчих здібностей та самостійності.

Зважаючи на актуальність питання формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в ЗСУ, нами була врахована специфіка їхньої діяльності та правила поведінки у зоні АТО, ООС. Зроблено акцент на формуванні в офіцерів-психологів здатності й готовності організувати психологічну підтримку особового складу в умовах постійної загрози життю, відповідальності за зброю та боеприпаси, «гібридності» ворога, близькості районів виконання завдань до мирних населених пунктів.

Ключові слова: педагогічні умови, освітній процес, готовність, професійна діяльність, майбутні психологи.

The article deals with the study of the pedagogical conditions of readiness of future psychologists for the professional activity in the Armed Forces of Ukraine (AFU). It presents a theoretical analysis of such a definition as "pedagogical conditions". Pedagogical conditions are proposed by the author as an educational environment and factors that ensure the effectiveness of organizing and planning the educational process of a military educational institution. It has been found that the process of effective training of soldiers depends on adequately created pedagogical conditions, which establish the basis of the system of organizing and planning the educational process.

Using a systematic approach, we have developed and justified three main pedagogical conditions of the readiness of future psychologists for professional activity in the AFU: modelling the professional activity of an officer-psychologist on the basis of organizational and practical methods of selection, systematization, disclosure of the educational material content during the practice of conducting mini-lectures by cadets (students) during the educational process of a military educational institution; modelling practical situations of professional activity of an officer-psychologist on the basis of issues for the establishment of readiness of future psychologists for professional activity in the AFU by interactive training methods (role-playing and business games, brainstorming method); organization of self-education of future officers-psychologists in order to develop skills in working with various sources of information, analytical and creative abilities and independence.

Considering the relevance of the issue of establishment of the readiness of future psychologists for professional activity in the AFU, we took into account the specifics of their activities and behaviour in the area of the Anti-Terrorism Operation and the Joint Forces Operation. Emphasis is put on the establishment of psychological officers' ability and readiness to provide psychological support for personnel in life-threatening conditions, bearing in mind the responsibility for weapons and ammunition, "hybridity" of the enemy, close proximity of mission areas to built-up areas.

Key words: pedagogical conditions, educational process, readiness, professional activity, future psychologists.

УДК 378:355.014
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/34-1.6>

Юрков А.В.,
полковник,
начальник гуманітарно-лінгвістичного факультету
Військового інституту
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Постановка проблеми у загальному вигляді. Розробка педагогічних умов формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності у Збройних силах України вимагає системності, тому що система надає можливості поєднати всі складники професійної підготовки.

Теоретичний та практичний аналіз системного підходу як методології освітнього процесу військового навчального закладу та теоретико-практичне підґрунтя для педагогічних умов формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності у Збройних силах України сприятиме

ефективнішому опануванню навчальних дисциплін із поглибленою підготовкою курсантів (студентів) до реальної військової служби. Системний підхід в освітньому процесі військового навчального закладу сприяє розвитку сучасної особистості, становленню висококваліфікованого офіцера ЗСУ як фахівця своєї суспільно значущої справи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз психолого-педагогічних та філософських наукових джерел свідчить, що проблема сутнісного та змістового аналізу поняття «педагогічні умови» розглядається вченими в різних аспектах. Теоретичними основами дослідження стали праці провідних представників різних наукових напрямів, які торкаються різних проблем: проблем підготовки фахівців у військовій педагогіці (О. Діденко, А. Кучерявий, В. Маслов, М. Нещадим, В. Рижигов та ін.); теоретичних засад педагогічного процесу та умов, у яких він протікає (Ю. Бабанський, С. Сисоєва); педагогічних умов та аспектів підготовки військовослужбовців (С. Бурий, О. Маслій, О. Прохоров, В. Рижигов, В. Телелим, В. Шемчук та ін.), формування психолого-педагогічної компетентності військових фахівців (І. Толок, О. Торічний).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасна освітня парадигма військової освіти зорієнтована на підготовку такого офіцера ЗСУ, який буде здатний до проєктувальної діяльності у професійній сфері, готовий швидко реагувати на зміни, що відбуваються у суспільстві, відповідальніше ставитися до своєї суспільно значущої праці, ставати мобільним та динамічним. У зв'язку з цим у професійній підготовці військовослужбовців більшу увагу необхідно приділяти зміні педагогічних умов у процесі формування професійної готовності, що є одним із найважливіших напрямів у забезпеченні якості вищої освіти.

У сучасних умовах розвитку освіти України, в тому числі і військової, усвідомленою стала потреба у новій стратегії підготовки майбутніх військових фахівців, яка вилилась у вимоги щодо зміни традиційної системи. Теоретичною основою ефективною професійної спеціальної військової підготовки майбутніх психологів до військової служби є педагогічні умови.

Мета статті – дослідити педагогічну систему, яка може успішно функціонувати й розвиватися лише у разі дотримання певних педагогічних умов; розкрити поняття «педагогічні умови»; розробити педагогічні умови формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності у Збройних силах України.

Виклад основного матеріалу. У процесі аналізу суті поняття «педагогічні умови» під час формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності у Збройних силах України спочатку слід уточнити поняття «умови».

Поняття «умови» тлумачать як філософську категорію, «в якій відображаються універсальні відношення речі до тих факторів, завдяки яким вона виникає та існує» [12, с. 483]. Також умови можна тлумачити як «необхідні обставини, які вможливають здійснення, створення, утворення чогонебудь або сприяють чомусь» [12, с. 442]. Умови становлять середовище, в якому виникає, існує й розвивається те чи інше явище або процес. Поза цим середовищем вони не можуть існувати. У психології під «умовами» розуміють сукупність явищ зовнішнього та внутрішнього середовища, що ймовірно впливають на розвиток конкретного психічного явища.

Своєю чергою О. Прохоров відзначає, що «педагогічні умови визначаються як взаємозалежні та взаємозумовлені фактори, що створюють у єдності середовище для організації навчального процесу і впливають на його якість та ефективність» [6, с. 330].

Н. Тверезовська [11] проводить умовний розподіл і виділяє кілька рівнів педагогічних умов. До першого рівня педагогічних умов відносять особистісні характеристики студентів, які детермінують успішність протікання навчально-виховного процесу. Другий рівень педагогічних умов – це безпосередні обставини реалізації процесу (навчання, виховання) – власне класичні педагогічні умови [11].

На думку С. Сисоєвої, інтерактивне навчання є таким способом організації навчально-пізнавальної діяльності, що здійснюється з урахуванням інтересів і запитів, життєвого і професійного досвіду особистості у формах партнерської взаємодії всіх суб'єктів навчального процесу [10, с. 37].

Отже, узагальнимо різні підходи до визначення поняття «умови»: *це сукупність певних об'єктів, властивостей і відносин, які сприяють реалізації наявних можливостей. Умови обов'язково впливають на хід та результат будь-якої діяльності. Цей вплив може бути як прямий, так і опосередкований.*

На думку В. Рижигова, одним з ефективних шляхів формування професійної готовності фахівців, забезпечення їх необхідними теоретичними знаннями та практичними навичками є залучення форм та методів активного навчання. Таким чином, у зв'язку з інтеграційними і глобалізаційними процесами сучасним ЗВО необхідно зробити акцент на формуванні гнучкішої системи освіти, яка б дозволяла адекватно реагувати на процеси, що відбуваються, за допомогою впровадження наукової та інноваційної діяльності у вищому закладі освіти [8; 9]. Це створює умови для ефективного засвоєння знань і формування у майбутніх офіцерів-психологів ЗСУ професійних навичок та умінь.

Проведення аналізу наукових праць О. Прохорова дає підстави стверджувати, що педагогічні

умови, як забезпечення якісної професійної підготовки майбутніх офіцерів, поділяються на: *організаційні* (забезпечення відповідної матеріально-технічної бази, укомплектованість педагогічними кадрами відповідного рівня, упровадження нових форм організації освітнього процесу, створення професійного середовища через міжсуб'єктну взаємодію зі студентом і потенційним замовником); *методичні* (вдосконалення науково-методичного забезпечення освітнього процесу, функціонування системи методичної допомоги викладачам); *психолого-педагогічні* (забезпечення позитивної мотивації навчання, суб'єкт-суб'єктної взаємодії в системі «викладач—студент»; індивідуалізація і диференціація освітнього процесу) [6; 7].

У своїх дослідженнях С. Бурий характеризує педагогічні умови як заходи освітнього процесу, які забезпечують суб'єктну поведінку курсантів, створюють сприятливі умови для них як повноцінного суб'єкта освітнього процесу [1].

Проаналізувавши чинники, що впливають на професійне самовдосконалення майбутніх офіцерів-прикордонників, О. Діденко пропонує такі педагогічні умови, як: формування соціально-психологічного середовища, сприятливого для професійного самовдосконалення; розвиток мотивації щодо професійного самовдосконалення та її відповідність реальним вимогам майбутньої професійної діяльності офіцера; педагогічне керівництво професійним самовдосконаленням курсантів з урахуванням їхніх індивідуально-психологічних особливостей [2].

У своєму науковому пошуку О. Маслій переконливо доводить, що педагогічні умови формування офіцера як фахівця – це такі обставини і способи управління й організації їхньої підготовки у ВВНЗ, що спрямовують розвиток професійно важливих для зазначеної сфери якостей особистості на поставлену мету, а отже, спонукають до розвитку загальної здатності встановлювати на основі системного комплексу професійних знань, навичок, умінь, досвіду, ціннісних характеристик і професійно важливих у цій сфері особистісних якостей, причинно-наслідкових зв'язків і адекватно впливати на процес виконання функцій і завдань у зазначеній сфері військової діяльності [4].

Перша педагогічна умова – моделювання професійної діяльності офіцера-психолога на підставах організаційно-практичної методики вибору, систематизації, розкриття змісту навчального матеріалу у практиці проведення курсантами (студентами) мінілекцій в освітньому процесі військового навчального закладу.

Лекція є носієм певних функцій навчання. Лекційна форма навчання у вищій школі є обов'язковою складовою частиною освітнього процесу. А у військовому колективі процес навчання не закінчується лише навчанням у вищому вій-

ськовому навальному закладі, особливо це стосується офіцерів-психологів та заступників командирів з морально-психологічного забезпечення, на функції яких покладено виховання та навчання колективу військової організації, де така форма, як лекція, є основною у професійній діяльності вищезазначених офіцерів [3].

Експериментальні лекції під час навчання запроваджено у комплексній навчальній дисципліні «Управління повсякденною діяльністю підрозділів». Сам процес викладання мінілекцій курсантами (студентами) було проведено у три етапи (підготовчий, основний, підсумкового аналізу), кожен із яких мав, відповідно, свою мету й основні завдання. Мета підготовчого періоду полягала у тривалій у часі ґрунтовній підготовці викладача-лектора й активному залученні ним курсантів (студентів). Заняття проводиться у системі освітнього процесу з обов'язковим урахуванням викладеного матеріалу в інших навчальних дисциплінах, а саме «Основи педагогіки», де курсанти (студенти) – майбутні військові психологи опанували знання з основ освітнього процесу, специфіки проведення занять вищого військового навчального закладу. Були ознайомлені з теорією та практичними навичками проведення лекцій до професійної співпраці з метою поетапного формування у них методичних умінь і навичок, необхідних для розгляду та викладу спеціального матеріалу з управління військовим підрозділом у повсякденній діяльності офіцера ЗСУ. Для реалізації поставленої мети основного етапу були виконано низку основних завдань: 1) відповідно до чинної навчальної робочої програми з методики проведення занять у військах при управлінні повсякденною діяльністю служби військ у підрозділах Збройних сил України запропоновано проведення лекційного заняття курсантами (студентами) у вигляді мінілекцій з теми «Управління повсякденною діяльністю та керівництво службою військ у підрозділах Збройних сил України», кредит часу якого становить 6 академічних годин. Мінілекція проведена курсантами (студентами) відповідала таким критеріям, як: актуальність, значущість, емоційність, новизна змісту; правильність, чіткість, науковість, лаконічність формулювання; зв'язок із сучасними теоретико-практичними напрацюваннями у військовій науці та завданнями сьогодення з управління військовим підрозділом тактичного рівня офіцера (взвод, рота); відповідність рівню знань конкретної аудиторії військовослужбовців; дискусійний і проблемний характер; 2) визначено її основну мету, яка передбачала не лише інформативний виклад матеріалу, а й розкривала професійну спрямованість навчального матеріалу та один з аспектів експериментального навчання – управління повсякденною діяльністю військового підрозділу та задачі командира і заступника з

морально-психологічного забезпечення та офіцера-психолога; 3) окреслено основні завдання (цільові установки): навчальні (розкрити багатовекторні аспекти зазначеної теми, узагальнити науковий обшир теоретичного матеріалу і подати його у систематизованому вигляді, підвести до розуміння базових теоретико-практичних понять виховання військовослужбовців, сприяти накопиченню детермінованих знань із військової спеціальної науки, сформувати орієнтовну базу для подальшого засвоєння матеріалу, націлити на подальшу конструктивну самостійну роботу щодо розкриття певних нез'ясованих питань); практичні (формувати вміння конспектувати прослуханий матеріал, сприймати, усвідомлювати, узагальнювати і систематизувати його; обговорювати перспективи подальшого розвитку наукових пошуків, синтезувати та трансформувати методичні ідеї, теорії, положення, категорії та поняття у практичні вміння та навички); організаційні (правильно й ефективно організувати діяльність курсантів (студентів) на занятті; залучати їх до комунікативної активності, творчої співпраці, раціонального діалогу, ведення дискусії, обговорення проблемних питань, розв'язання дидактичних або методичних завдань, ситуацій, задач). Тема лекції «Управління повсякденною діяльністю та керівництво службою військ у підрозділах Збройних сил України» була розбита на підзаголовки для поглибленого вивчення. Було розроблено план лекції з теми «Управління повсякденною діяльністю та керівництво службою військ у підрозділах Збройних сил України», що розрахована на сім занять, 14 академічних годин.

Друга педагогічна умова – моделювання практичних ситуацій професійної діяльності офіцера-психолога на засадах проблемності для формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності у ЗСУ за допомогою інтерактивних методів навчання (рольових та ділових ігор, методу мозкового штурму).

До інтерактивних форм і методів О. Пометун, С. Сисоєва та ін. зараховують евристичні бесіди, презентації, дискусії, метод «мозкового штурму», метод «круглого столу», метод «ділової гри», конкурси практичних робіт з подальшим обговоренням, ділові ігри, навчальні тренінги, колективні вирішення творчих завдань, кейс-метод, практичні групові та індивідуальні вправи, моделювання певного виду діяльності або ситуацій, проектування й написання різних програм, обговорення відеозаписів тощо [5, с. 39].

Для формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності у ЗСУ було запроваджено спеціальну військову підготовку у експериментальних навчальних дисциплінах «Основи військового управління» (у т. ч. штабні процедури НАТО), «Управління повсякденною діяльністю під-

розділів» (у т. ч. охорона державної таємниці, безпека життєдіяльності, основи охорони праці). У вищезазначених навчальних дисциплінах особливе місце посідали форми занять, які забезпечують активну участь кожного курсанта (студента), стимулюють інтерес до військової служби, сприяють формуванню світогляду офіцера ЗСУ та його значенню у сучасному соціумі. Ці завдання можна вирішити за допомогою ігрових методів навчання. Як зазначає В. Рижиков, у разі застосування ігрових форм навчання в освітньому процесі вищого військового навчального закладу здатності курсанта (студента) проявляються повною мірою [8; 9]. Гра – це особливо організоване заняття, яке вимагає напруги емоційних і розумових сил. Гра передбачає ухвалення рішення: як вчинити, що сказати, як виграти. Бажання вирішити ці питання заострює розумову діяльність учасників гри. А якщо курсанти (студенти) при цьому виконують професійні обов'язки офіцера, гра відкриває багаті навчальні можливості. Будучи розвагою, відпочинком, гра здатна приносити в навчання творчість, у модель освітньої діяльності військового навчального закладу специфічні відносини у військовому колективі.

Важливою педагогічною умовою формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності у ЗСУ в процесі ефективного використання навчально-рольових ігор професійної спрямованості є поетапність їх підготовки та проведення. Засобом підготовки курсантів (студентів) до ігрової навчальної діяльності є тренувальні ігри, а також ігрові етюди як фрагменти майбутніх навчально-рольових ігор. В їх основі лежать знакові моделі на рівні ігрової пізнавальної діяльності.

Третя педагогічна умова – організація самоосвіти майбутніх офіцерів-психологів з метою розвитку навичок роботи з різними джерелами інформації, аналітичних і творчих здібностей та самостійності.

Педагогічна умова «Організація самоосвіти майбутніх офіцерів-психологів з метою розвитку навичок роботи з різними джерелами інформації, аналітичних і творчих здібностей та самостійності» у разі формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності у Збройних силах України виступає запорукою самоосвіти після закінчення військового навчального закладу та отримання військової повної освіти на тактичному рівні підготовки.

Базисом педагогічної умови «Організація самоосвіти майбутніх офіцерів-психологів з метою розвитку навичок роботи з різними джерелами інформації, аналітичних і творчих здібностей та самостійності» у разі формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності у Збройних силах України виступають науково-практичні основи військової педагогіки та психо-

логії у відображенні закономірностей міжпредметних зв'язків військової спеціальної підготовки із такими науками, як педагогіка, психологія, філософія, політологія, соціологія. Крім того, військова спеціальна підготовка майбутніх офіцерів-психологів також використовує досягнення окремих військово-спеціальних дисциплін, таких як морально-психологічне забезпечення підготовки та застосування Збройних сил України, основи військового управління, правознавство, управління повсякденною діяльністю підрозділів тощо.

Застосування педагогічної умови «Організація самоосвіти майбутніх офіцерів-психологів з метою розвитку навичок роботи з різними джерелами інформації, аналітичних і творчих здібностей та самостійності» під час опанування навчальними експериментальними дисциплінами «Основи військового управління» (у т. ч. *штабні процедури НАТО*), «Управління повсякденною діяльністю підрозділів» (у т. ч. *охорона державної таємниці, безпека життєдіяльності, основи охорони праці*) курсантами (студентами) набуваються:

- навички міжособистісної взаємодії;
- здатність вчитися та оволодівати сучасними знаннями;
- здатність аналізувати прояви психіки людини під час професійної військової діяльності в зонах бойових дій та психологічної реабілітації особового складу.

Особливу увагу під час вибору змісту навчального матеріалу військової підготовки майбутніх офіцерів-психологів було зосереджено на ознайомленні курсантів (студентів) зі специфікою психологічної діяльності та правилами їх поведінки у зоні АТО, ООС, формування в офіцерів-психологів здатності й готовності організовувати психологічну підтримку особового складу в умовах постійної загрози життю, відповідальності за зброю та боєприпаси, «гібридності» ворога, близькості районів виконання завдань до мирних населених пунктів.

Висновки. Проведений вище аналіз наукових праць щодо педагогічних умов в освітньому процесі вищого військового навчального закладу переконливо доводить, що процес ефективної підготовки військовослужбовців залежить від правильно дібраних педагогічних умов як основи системи організації освітнього процесу. Під педагогічними умовами ми розуміємо таке освітнє середовище і такі чинники, які забезпечують ефективність організації освітнього процесу військового навчального закладу. До педагогічних умов формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності у ЗСУ ми відносимо:

- моделювання професійної діяльності офіцера-психолога на підставах організаційно-практичної методики вибору, систематизації, розкриття змісту навчального матеріалу у практиці проведення курсантами (студентами) мінілекцій

в освітньому процесі військового навчального закладу;

- моделювання практичних ситуацій професійної діяльності офіцера-психолога на засадах проблемності для формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності у ЗСУ за допомогою інтерактивних методів навчання (рольових та ділових ігор, методу мозкового штурму);

- організація самоосвіти майбутніх офіцерів-психологів з метою розвитку навичок роботи з різними джерелами інформації, аналітичних і творчих здібностей та самостійності.

Особливу увагу у разі вибору змісту навчального матеріалу військової підготовки майбутніх офіцерів-психологів було зосереджено на ознайомленні курсантів (студентів) зі специфікою психологічної діяльності та правилами їх поведінки у зоні АТО, ООС, формування в офіцерів-психологів здатності й готовності організовувати психологічну підтримку особового складу в умовах постійної загрози життю, відповідальності за зброю та боєприпаси, «гібридності» ворога, близькості районів виконання завдань до мирних населених пунктів.

Подальші перспективи досліджень формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності у Збройних силах України, спрямованих на формування нової парадигми військової освіти, зосереджені на вивченні світового бойового досвіду, а також аналізу проведення АТО та ООС.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бурий С.В. Педагогічні умови формування управлінської культури у майбутніх офіцерів у процесі практичної підготовки. *Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки»*. 2018. № 3. С. 29–36.
2. Діденко О.В. Педагогічні умови професійного самовдосконалення майбутніх офіцерів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2003. 20 с.
3. Інноваційні педагогічні технології та методики в освітньому процесі військових навчальних закладів провідних країн-членів НАТО і України : колективна монографія / за заг. ред. проф. В.С. Рижикова. Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київ : НДЦ ВІКНУ, 2018. 320 с.
4. Маслій О.М. Модель формування компетентності майбутніх офіцерів у сфері військово-економічної логістики: результати педагогічного експерименту. *Наука і освіта*. Одеса : Південний науковий Центр НАПН України, 2010. № 2/LXXXIX. С. 102–110.
5. Пометун О.І. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ : б. в., 2007. 144 с.
6. Прохоров О.А. Експериментальна перевірка педагогічних умов та технології готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності на засадах педагогічного менеджменту. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2010. № 27. С. 322–332.

7. Прохоров О.А. Інтерактивні методи навчання: теорія та практика впровадження ділових (рольових) ігор в освітній процес військових навчальних закладів / В. Рижиков, О. Прохоров. *Інноваційна педагогіка*: науковий журнал, Одеса, 2020. Вип № 21, т. 3. С. 87–92.

8. Рижиков В.С. Методика впровадження дидактичних та рольових ігор в освітній процес військової освіти як практика прийняття рішень в умовах обстановки наближеної до бойової / В. Рижиков, К. Горячева. *Молодь і ринок*. Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. № 8 (163), серпень 2018. С. 32–38 (Фахове видання).

9. Рижиков В.С. Теорія і практика конструювання цільових моделей (професіограм) та процесу професійної підготовки майбутніх юристів : монографія. Херсон : ТОВ «Айлант», 2012. 280 с.

10. Сисоєва С.О. Інтерактивні технології навчання дорослих : навчально-методичний посібник. Київ : ЕКМО, 2011. 320 с.

11. Тверезовська Н., Філіппова Л. Сутність та зміст поняття «педагогічні умови». Київ : Нова пед. думка. 2009. № 3. С. 90–92.

12. Філософський енциклопедичний словник / голова ред. кол. В.І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.